

GELLÉRTEGYHÁZA PROBLÉMAKÖRE – MÁS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Gondolatok az ún. kéttalpú, négyszögletes csiholók kapcsán

RÓZSA ZOLTÁN¹

Magyar Régészet 15. évf. (2025) 2. szám, pp. 9–21. <https://doi.org/10.36245/mr.2025.2.2>

Rendszeresen megfigyelhető a 10–11. századi leletegyütteseket bemutató tanulmányokban, hogy az idegen, a megszokotthoz nem illeszkedő leletekre mint kizárólag kereskedelmi árura tekintenek. Ehhez az egysíkú szemlélethez társul a „linearitás béklyója”, ami a pogány magyarságot keresztény magyarsággá alakítja a 10. századi Kárpát-medencében, és ebben a folyamatban minden, ami a „régvi világhoz” kapcsolódik, réginek is tekintendő, végső esetben megengedve a továbbélés lehetőségét bizonyos földrajzi környezetben. Ez a nézet azonban nem számol a beáramlással, annak folyamatos lehetőségével akkor, amikor mindenki ismeri államalapító nagy királyunk, I. István fiának írott intelmeit: „Mert az egynyelvű és megszokású ország gyenge és esendő.” Az alábbi gondolatok a problémafelvetés szintjén fogalmazódtak meg, az Orosháza–Rákóczi-telepi, ismertebb nevén gellértegyházi temető leletanyaga kapcsán.

Kulcsszavak: csiholó, Orosháza–Rákóczi-telep, Gellértegyháza, Rusz, Árpád-kor, temető

GELLÉRTEGYHÁZA HELYE A MAGYAR RÉGÉSZETTUDOMÁNYBAN

Az orosházi múzeum gyűjtőterületén meglepően sok Árpád-kori templomhelyet ismerünk. Miután ezek száma állandóan gyarapszik, így egyre nehezebb, mondhatni lehetetlen a forrásokban ránk maradt helynevekkel beazonosítani őket. Egyetlen lelőhely található, amely – az esetében is megoszoló vélemények ellenére – kivételt képez: a mai Orosháza–Rákóczi-telep külterületi részén fekvő Gellértegyháza (ZALOTAY 1957). Évtizedes irodalom foglalkozik ugyanis az itt feltárt honfoglalás kori sírok, illetve az ugyanitt található templom és a körülötte lévő temető kapcsolatával. A kutatás jelen állása „alapján elmondható, hogy az Orosháza–Rákóczi-telep, Újosztáson feltárt névadó temető valóban ún. gellértegyházi típusú, azaz kontinuitás figyelhető meg a pogány, a falusi és a templom körüli sírmező között. A területet még pogányként kezdték el használni, de nem sokkal később – valószínűleg a felsőbb nyomás hatására – kereszténnyé vált az itt élő közösség. Régi, pogány hagyományait még sokáig megőrizték, amelyek, ha szórványosan is, de még a templom építésének idején is megfigyelhetők voltak. Az épület elkészültét követően már elsősorban a templom körül helyezték végső nyugalomra halottaikat, a korábbi temetkezési szokások emlékezete elhalványult, illetve az addig jellemző leletek, mellékletek is »kikoptak« a sírokból, s egy új korszak köszöntött be a közösség életében” (BÍRÓ 2020, 342).

A GELLÉRTEGYHÁZI CSIHOLO

A gellértegyházi temetőből több olyan lelet is ismert, amelyek nem egyediek ugyan a Kárpát-medence Árpád-korában, ritka előfordulásuk miatt mégis kitüntetett figyelmet érdemelnek. Ezek közt tarthatjuk számon a tűzcsiholókat, azok közül is az úgynevezett ovális típusba tartozót. A temető anyagában fellelhető lant formájú csiholók a késő népvándorlaskortól kezdve egyeduralkodónak számítanak a közép-kelet-európai térségben, de az ovális/négyszögletes típusok kiválóan alkalmasak a régióban megfigyelhető mozgások, kapcsolatok alátámasztására. Az orosz kutatás jól kidolgozott tipológiai rendszere, nevezéktana a magyar kutatásban nem honosodott meg, így az minden zárt testű darabot egységesen ovális típusnak hív. Ettől két okból kifolyólag sem térek el. Egyrészt a hazai darabok száma kicsi, formakincsük igen változatos, másrészt pedig az ovális típusok mindegyike megtalálható észak-európai őshazájukban a prevíking időszaktól kezdve. A típust a néprajzi nevezéktant alapul vevő Tóth Balázs kéttalpú, négyszögletes típusként használja (TÓTH 2021, 98–100).

¹ MNM-KK, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet. E-mail: rozo30@hotmail.com

1. kép. Kéttalpú, négyszögletes csiholók lelőhelyei. 1: Csanytelek, Dilitor 37. sír; 2: Ellend I, 251. sír; 3: Fiad, Képuszta, 67. sír; 4–5: Szombathely, Kisfaludy S. utca, 42. sír; 87. sír; 6: Győr, Újszállások; 7: Vuková, Lijeva Bara, 89. sír; 8: Orosháza, Rákócziutca; 9–37: válogatás az észak-, közép- és kelet-európai párhuzamok közül (v.ö. a főszöveg és a táblázatok adataival)

A kéttalpú, négyszögletes típusba sorolható csiholók (1. kép) Észak-Európában a kései Meroving, korai viking időszakban jelentek meg. Kargopol (Каргополь, Oroszország, Arhangelszki régió) temetőjében (1. kép 18) talált képviselőjük kapcsán N. A. Makarov megjegyezte, hogy az ilyen csiholók a novgorodi kronológiában ugyan későbbre keltezhetőek, de az északi területen, a finnugor lakosság hagyatékában már a viking kor előtt is kimutathatóak. A kargopoli csiholót a 10. század vége, illetve a 12. század eleje közti időszakra datálta, állítását a korszakazonos finnugor lakosság emlékműanyagának ismertetésével támasztotta alá (МАКАРОВ 1982, 85, Рис. 3, 13). G. A. Arhipov a 9–11. századi mari temetők anyagát ismertette (АРХИПОВ 1973, 55, Рис. 70, 14, 15), így többek között a dubovszkiji (1. kép 19) csiholót is, amely a magyarországi ívelt falúakkal rokon. G. A. Arhipov utalt a novgorodi hasonló példányokra, amelyek a 12. század elejétől keltezhetőek, de felhívta a figyelmet arra, hogy a dubovszkiji darabbal együtt előforduló gyöngyöket nem lehet a 10–11. század fordulójánál feljebb keltezni. Arhipov 3. típusába az általa hatszögletűnek nevezett darab tartozik (Dubovszkij és Veszelovo (1. kép 20) összesen 3 darab), amely az oválisakhoz hasonlóan a viking korra keltezhető (v.ö.: KEYLAND 1916, Fig. 10a, 11e, svédországi lelőhelyekről (1. kép 10–11). Utalt E. Kivikoski munkájára, aki ezt a típust 800 és 1050 közé datálta (KIVIKOSKI 1973). A régióban a legtöbb csiholó a lant formát követi, az ovális és a hatszögű példányok unikálisnak számítanak.

Úgy tűnik, hogy vizsgált csiholóink keleti elterjedési területe a Volgai Bolgárországot nem érintette a 11. században. A. H. Halikov munkájában (HALIKOV 1985, 123–127, Табл. XLIII, 9–13) az ívelt oldalfalú, ovális példányokat a 12–13. századra keltezte a novgorodi párhuzamok alapján (2. típus, XLIII/9-10, 13), az ovális, négyszögletes darabok véleménye szerint a 13. század elején jelentek meg, és a késő középkorig használatban voltak a régióban (1. kép 31). L. L. Savchenkova tipológiai besorolásában megerősítette A. H. Halikov eredményeit, értékelésében pedig szintén a novgorodi kronológiát vette alapul (САВЧЕНКОВА 1996, 55–56, Рис. 22, 12–19).

A novgorodi csiholók (1. kép 22) keltező ereje természetesen alapvetésnek számít a Rusz területén (ARCIHOVSZKIJ & KOLCSIN 1959, 101, Рис. 84, 9–11), jóllehet annak északi, nyugati sávjában már a 11–12. században is számolhatunk előfordulásukkal. Ezek a területek állnak ugyanis közvetlen kapcsolatban a germán és a finnugor népek területével. Pszkovban (Псков/Pszkov, Oroszország, Pszkovi terület; 1. kép 21) legalább 100 évvel hamarabb jelentek meg a dendrokronológiai adatok alapján, mint Novgorodban (LOBANOV 1989, 83–84, Рис. 2). T. N. Nikolszkaja a novgorodi anyagra támaszkodva kronológiai sort állított fel (NIKOLSZKAJA 1987, 103, Рис. 53, 13–16). A 10–11. században a közepén nyelvvel ellátott, lant alakú csiholók az uralkodóak, a 12–13. században ezek hosszú, nyelvnélküli változatai terjednek el, majd a 13. század elejétől a 15–16. századig maradnak divatban az ovális/négyszögletes típusok (Слободка/Szlobodka, Oroszország, Orlov régió; 1. kép 29). A kéttalpú, négyszögletes/ovális variánsok a Rusz területén széles körben elterjedtek. Néhány példa ennek alátámasztására:

Ország	Szám	Régió	Lelőhely	Irodalom
RU	22	Novgorod	Novgorod-Slavno	ARCIHOVSZKIJ 1949, 146, Рис. 20, 6
RU	22	Novgorod	Novinka	PRONIN 1986, 91, Рис. 3, 2
RU	23	Vologda	Minino	МАКАРОВ 2008, 39, Рис. 23, 11–13, Таб. 1
RU	24	Yaroslavl	Yaroslavl	VORONYIN 1949, 183, Рис. 5, 2
RU	25	Nyizsnyij Novgorod	Gorodets	MEDVEGYEV 1968, 33, Рис. 8, 3
RU	26	Moszkva	Rostislavl	ALEKSZEJEV 1974, 90, Рис. 29, 17
RU	27	Kaluga	Spas-Pereksha	NIKOLSZKAJA 1981, 83, Рис. 29, 43
RU	28	Kaluga	Serensk	NIKOLSZKAJA 1967, 116, Рис. 36, 10
RU	28	Kaluga	Serensk	NIKOLSZKAJA 1986, 50, Рис. 3, 13
BRS	30	Vitebszk	Polack	СТИХОВ 1975, 60, Рис. 31, 3
BRS	—	Vitebszk		СТИХОВ 1978, 47, Рис. 17, 22
BRS	—	—		KVIATKOVSKAJA 1998, 124, Рис. 44, 4–6
UKR	34	Kijev	Halep	PRIHODNYUK 1980, 94–95, Рис. 7, 4, 9

1. táblázat. Ismert kéttalpú, négyszögletes/ovális variánsok a Rusz területén (RU=Oroszország, BRS=Belarusz, UKR=Ukrajna). A „szám” oszlopban a lelőhelyeknek az 1. térképen használt számozását tüntettük fel. A lelőhely nevek itt a nemzetközi szakirodalomban elterjedt írásmódot követik.

Igazán érdekes a mai Lengyelország területe. A Visztula északi folyása mentén, illetve a podlaskiei, mazóviai vajdaságok területein nagy számban fordulnak elő ilyen csiholók. Ezeket a darabokat általában a 11. század vége és a 12. század vége közti időszakra keltezik. Ez a korai megjelenés egyértelműen a viking kapcsolatoknak köszönhető (v.ö.: Cieple, Pl, Pomerániai vajdaság, elit település, skandináv elemekkel (1. kép 12): WADYL 2019, 193–195, Tab. 30,2; Tab. 1, 4; Tab. 5, 2). Néhány lengyelországi példa:

Ország	Szám	Régió	Lelőhely	Irodalom
PL	13	Nagy Lengyelország	Giecz	INDYCKA 2005, 191, ryc. 9, 7
PL	14	Podlaskie	Suraz	OLCZAK et al. 2024, 123–124, Tabl. XI, 7
PL	15	Mazóvia	Niewiarowo	MUSIANOWICZ 1955, 270, Tab. I, 5, Tab. II, 7, Tab. VI, 1–2
PL	16	Podlaskie	Czarna Wielka	PERLIKOWSKA-PUSZKARSKA 2017, 165, Ryc. 11, 8
PL	17	Podlaskie	Kuraszewo	JASKANIS 1966, 262, Tab. 15, 6

2. táblázat. Lengyelország területéről ismert csiholók (PL=Lengyelország). A „szám” oszlopban a lelőhelyeknek az 1. térképen használt számozását tüntettük fel.

2. kép: Kéttalpú, négyszögletes csíholók lelőhelyei a Kárpát-medencében. 1: Csanytelek–Dilitor 37. sír (SZÉLL 1941, 249, X. tábla 20), méretarány nélkül; 2: Ellend I, 251. sír (DOMBAY 1961, 148, XXII. tábla 31); 3: Fiad–Képuszta, 67. sír (SZŐKE 1953, 289, Planche XLII, 14); 4–5: Szombathely–Kisfaludy S. utca, 42. sír, 87. sír (HORVÁTH 2016, 143, 7. tábla 11; 18. tábla 7); 6: Győr–Újszállások (HORVÁTH 2014, 303, 15. tábla 14); 7: Vukovár–Lijeva Bara, 89. sír (DEMO 2009, 106–107); 8: Orosháza–Rákóczitelep (BÍRÓ 2020, 336, 7. tábla 9)

Talán hasonló datálással számolhatunk egy Csernyigov (Csernyihiv/Чернігів, Ukrajna, Csernyihivi terület) melletti példány esetében is, amelyet publikálói a 11. századra kelteztek, ami azért érdekes, mert ezek a csiholók a kelet-európai sztyeppéken sincsenek jelen a 12–13. század előtti időszakban (EVHLEVSZKIJ & POTEKINA 2000, 187). Az ovális és a négyszögletes típusok a 12., de inkább a 13. századtól terjedtek el a régióban, és ennek megfelelően a szerzőpáros kétkedve fogadja („ha helyes a szerzők datálása”) a Csernyigov-környéki lelőhelyen (*1. kép 33*) előkerült csiholó 11. századi keltezését (Поділля/Pogyillja, Ukrajna, Kijev régió: ORLOV & POHORILIJ 1977, Рис. 1, 11). Az említett csiholó keltezése mindazonáltal kulcskérdés lehet a magyarországi darabok esetében, hiszen előkerülési helye Észak (vikings), Dél (Bizánc) és Kelet (sztyeppei nomádok) találkozási pontja. Kiváló példaként említhető az egyik kijevi sír (*1. kép 32*), ahol a csiholó veretes tarsollyal együtt került elő (KARGER 1958, 145, таб. VII, 3). A régió fontosságát az is kiemeli, hogy ezek a kéttalpú négyszögletes csiholók a Kárpát-medencéhez közvetlenül csatlakozó sztyeppéről is hiányoznak a 10–11. században (v.ö.: URSU 2022, 86–88, Fig. 61, 10, 13) (*1. kép 36–37*).

Itt kell megemlíteni a tatárjáráshoz kapcsolható muhi csiholót (*1. kép 9*), amely a csatában elhunyt egyik harcos sírjából került napvilágra (PUSZTAI 2011, 630, Abb. 3, 7). A tárgy jól illeszkedik a fentebb széles körben ismertett 12–13. századi kelet-európai környezetbe, éppen ezért a kelet-európai viszonyrendszerben értelmezhető, a Kárpát-medencére nézve relevanciával nem bír. Szintén az ún. fekete süvegesek környezetéből (Малополовецькое/ Malopoloveckoje, Ukrajna, Kijevi terület) egy analóg darab (*1. kép 35*), a 11–13. századra keltezve (KVITNICKIJ, LISZENKO & LISZENKO 2004, 150, Рис. 3, 5).

Balkáni feltűnésüket bő száz évvel ezelőtt L. Niederle, majd nyomdokain a balkáni kutatás a sztyeppei török népekhez kapcsolta. Ž. Demo értékelése az orosházihoz legjobban hasonlító vukovári példányról az eurázsiai rendszerben helyreigazító: ez a tárgy északról került ide, és jó nagy utat tett meg Vukovárig (DEMO 2009, 418–420).

A hazai kutatásban nem keltett különösebb feltűnést ez a típus, hiszen a néprajzi anyagban ugyanúgy megtalálható, mint a középkori, késő középkori leletanyagban. Nem egyedülálló eset ez, hiszen a környező országokban hasonló tendencia figyelhető meg (DIAONU 1972, 321, Fig. 1, 5–7; KNIFIC 1994, 60–62, sl. 26, 6; MROCZEK 2007, 60, P. HORVÁTH & TÓTH 2024), de ez már messze túlmutat a jelen írás által vázolt célkon: a Kárpát-medencei ovális/négyszögletes (kéttalpú, négyszögletes) csiholók első hulláma a 10. század utolsó negyedében, a 11. század első harmadában, döntően I. István király uralkodása alatt érkezhettek a Kárpát-medencébe (*2. kép*), amint ezt a csanyteleki éremmellékletes példány is alátámasztja (SZÉLL 1941). Általában elmondható, hogy maguk a temetők, temetőrészletek – ahol ez a csiholó-típus előfordul – sem keltezhetők a 10. század első felére, szinte kizárólag a 10. század végére, a 11. század elejére. Egyetlen kivételnek a Győr–Újszállások lelőhelyen talált hólyagos fejű gyűrű említhető (HORVÁTH 2014, 54, 15. tábla 4), jóllehet az innen múzeumba jutott leletanyag összekeveredett, szórvány jellegű (még a temetőhöz való kapcsolása is kétséges: HORVÁTH 2014, 57). A gellértgyházi kéttalpú csiholó és hazai párhuzamai direkt vagy indirekt módon Európa északi részéhez köthetőek: lehetnek kereskedelmi aktivitás elemei, de a Kárpát-medencébe beköltöző népesség(ek) hagyatékát is képezhetik.

A kéttalpú, négyszögletes csiholók típusai, ha kis számban is, de ismertek a 10–11. századi Kárpát-medencében. Ettől a ponttól kezdve számolhatunk továbbélésükkel, egészen a legújabb korig (v.ö.: P. HORVÁTH & TÓTH 2024, 289–290: rétegtani adatok alapján 15. század). A jövő kutatási feladata tisztázni a Kárpát-medencei folytonosságuk kérdését.

A KÉTTALPÚ, NÉGYSZÖGLETES CSIHOLÓK KAPCSOLATRENDSZERÉNEK NÉHÁNY ELEME

Gellértgyháza pogány és keresztény lakossága között a kutatás folytonosságot feltételez. A lószerszámos sírokat ennek megfelelően a helyi pogány szokás lecsengéseként értékelik. Nem kizárt, hogy így van, de egy frissen beköltözött népcsoport helyi szokásokhoz való idomulását sem zárhatjuk ki. Főleg egy olyan településen, amelynek feltételezett névadója Gellért püspök, és legendájából tudjuk, hogy több temetkezőhelyet is felszentelt (LASZLOVSZKY 1991, 41).

3. kép: Lunulaválogatás, méretarány nélkül. 1: Orosháza–Rákóczitelep (ZALOTAY 1957, 12); 2: Alchedar; 3: Echimăuți (FEDOROV 1953, 112, Puc. 48, 2); 4: Yurkovtsi (HAMAJKO 2008); 5: Kopievka (RJABCEVA–TYELNOV 2010); 6: Vinnicjai terület (HAMAJKO 2008); 7: Jurkovci (KORZUHINA 1954, Tab 7); 8: Sejkowice (MALACHOWSKA 1998)

A fentebb említett csiholók nem csak Európa északi részéről származhatnak; ha kisebb számban is, de előfordulnak a Rusz és a nomád világ kontaktzónáiban is, ahol északi elemek is megtalálhatóak. Ilyen példának okáért a Shetovytsia kultúrkör (BLIFELD 1977; ANDROSCSUK 1999; НАМАЙКО 2017), ahol a gellértgyházihoz hasonlatos lószerszámok párhuzamai is előkerültek a feltárások során. A csiholók közvetlen északi eredeztetése mellett említhetőek meg azok a granulációs díszű lunulák is, amelyek egyik képviselője éppen tárgyalt lelőhelyünkről ismert.

Ez a lunula-típus széles körben elterjedt Közép-, illetve Kelet-Európában, így sokkal óvatosabb észrevételek fogalmazhatóak meg velük kapcsolatban. Széles kitekintésben elmondható, hogy a gellértgyházi és általában a magyarországi párhuzamok formavilága nem a lengyel (MALACHOWSKA 1998) vagy a Rusz területén általános széles szarvú formákat (PUŠKINA 1996, 175–176, Рис. 2) követi. Ezek laposabbak, a holdsarló belső oldala az egyeneshez közelít, végei keskenyek (v.ö. 3. kép 7–8). Ezzel szemben a magyarországi darabok, különösen a gellértgyházi lunula (3. kép 1) magasabbak, szinte körformába illeszkedőek, a holdsarló szarvai ívelten elkeskenyednek, visszahajlanak. A legjobb formai párhuzamokat a Dnyeszter és a Prut vidékén találjuk (3. kép 2–6): Echimăuți (Moldova) (FEDOROV 1953, 112, Рис. 48, 2) Алчедар/Alcedar (Moldova), Копиевка/Коржевка (Ukrajna) (РЯВСЕВА & ТУЕЛНОВ 2010, Рис. 1, 10; Рис. 2, 15), Юрковцы/Jurkovci (Ukrajna) (НАМАЙКО 2008). А Винницкая обл./Vinnicjai terület (Ukrajna) szőrvány darabja is

4. kép: Kijev–volhiniai függők, a középső, hordó formájú tagon rombikus elrendezésű granulált dísszel.

Felül: DEMO 2009 nyomán: 1: Vuková–Lijeva Bara, S-2406–7; 2: Szob–Kiserdő, 69. sír; 3: Tokaji kincs; 4: Brănești, sírból (Md; Orhei Region); 5 – Yurkovtsi, kincs; 6: Kopijevka, kincs; 7: – Peresopnica, temetkezésből (Ukr, Zhitomirskia Region).

Alul: Az alchedari kincs példányai

vélhetően ebbe a földrajzi körbe sorolható. A formai hasonlóság a gellértegyházi és az alchedari kincs aranylunulája között oly mértékű, hogy azokat szinte egymásra lehet illeszteni (a gellértegyházi darabnak csak a rajza maradt ránk, de a két példány szárain megfigyelhető aszimmetrikus belső ív ugyanúgy megfigyelhető). Mindez különösen fontos lehet számunkra, hiszen Alcedar és Echimăuți gorodiscsek esetében felmerült a helyi ékszergyártó központ megléte (RJABCEVA & TYELNOV 2010, 293), amely meglehetősen hagyományokkal rendelkezhet, hiszen az itt készült lunulák formavilága az antik hagyományokat követi.

Alcedar, Kopjevka, Jurkovci lelőhelyeket nem csak a lunula köti össze egymással, hiszen mindhárom lelőhely anyagában megtalálható a Kijev–volhiniai függők unikális variánsa. Hasonló példány a vukovári anyagban is előfordult: a függők középső, hordó formájú tagján rombikus elrendezésű granulált dísz figyelhető meg (4. kép).

A Kárpát-medencei kéttalpú négyszögletes csiholók olyan temető, temetőrészletek sírjaiban fordulnak elő, amelyeket a tucatárúnak tekinthető karikaékszerek és egyéb „megszokott” leletek jellemeznek. Ezek mellett, a fentebb említetteken túl alig találunk olyan tárgyakat, amelyek kétségkívül idegen eredetűek, és eme minőségükben kereskedelmi áruként vagy beköltöző népesség hagyatékaként tekinthetünk rájuk. Talán ebbe a csoportba sorolható Szombathely–Kisfaludy Sándor utca lelőhely 37. sírjának huroksorral díszített, balkáni kötődésű fülbevalója (HORVÁTH 2016, 47–48, 7. tábla 2) (v.ö.: OȚA 2013, 164) vagy az ugyanitt előkerült, szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevaló az 50. sírből (HORVÁTH 2016, 48, 9. tábla 8). Ezek analógiáit szintén a Kárpátoctól keletre eső területeken találjuk meg.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kéttalpú négyszögletes csiholók a Meroving-kor végén, a viking korban válnak meghatározóvá Skandináviában. Ugyanebben az időben, a 10–11. században megtaláljuk őket az északi régióban, a finnugor népek hagyatékában. Lengyel területeken, illetve a Rusz nyugati sávjában a 11. század végén jelennek meg, a kontinens belseje felé a 12–13. századra válnak meghatározóvá, de használatuk kimutatható még a 15–16. században is. A 12–13. századi keltezés az ukrán sztyeppe területére is igaz, ami első ránézésre ellentmondásokat hordozhat, hiszen a magyarországi darabok, amelyek idegen eredetű kísérő leleteinek analógiái leginkább szintén erre a területre vezetnek, minden kétséget kizáróan a 10–11. századra datálhatóak.

Ez az ellentmondás azonban látszólagos, hiszen a 10–11. századi Rusz több szállal is kapcsolódik az északi területekhez régészeti leletanyaga révén. Ennek megfelelően Kijev és Csernigov közvetlen, illetve tágabb környezetében több olyan terület is található, ahol Bizánc, és a sztyeppe kultúra találkozhatott északkal. Ilyen a fentebb említett Shetovytsia kultúrkör vagy a Prut–Dnyeszter (TENTIUC 2020) vidéke, amelyek az ún. görög út részeként tartottak kapcsolatot Közép-Kelet-Európa déli és északi részei között, utóbbi terület a Visztula–Dnyeszter vízi útrendszerén keresztül.

Jelen tudásunk szerint nincsen olyan adat, ami kizárná azt, hogy Gellértegyházát nem ezekről a területekről érkezők telepítették volna be a 10. század végén vagy a 11. század elején. Sőt: a kijelentés az összes olyan lelőhelyre igaz lehet, ahonnan kéttalpú csiholót ismerünk. Gellértegyháza vonatkozásában ezt antropológiai adat is alátámasztja, hiszen az itt eltemetettek közt feltűnően magas a nordikus elem aránya (LIPTÁK & FARKAS 1962). A téma további elemzéseket igényel, ami túlmutat eme rövid írás célkitűzésein. A feladat ugyanis felhívni a figyelmet a folyamatos bevándorlás lehetőségére olyan esetekben is, ahol nem állnak rendelkezésre helynevek, mint példának okáért Sorokpolány esetében, ahonnan többek között a gellértegyházzal rokon lunula is napvilágra került, I. István kori denárokkal keltezett leletegyüttesben (KISS, KUSTÁR & ZÁGORHIDI CZIGÁNY 1999).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alekszejev, L. V. (Алексеев, Л. В.) (1974). Drevnij Rosztiszlavl (Древний Ростиславль) [Az ősi Rostislav]. *Kratkije szoobscsenija Insztituta arheologii* (КИА) 139 (1974) 81–93.

Androscsuk, F. O. (Андрощук, Ф. О.) (1999). *Normani i szlovjani u Podeszennyi. Modeli kulturnoji vzajemogijji dobi rannjyoho szerednyoviccsja* (Нормани і слов'яни у Подесенні. Моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя). *The Northmen and Slavs in the Desna river area. The models of cultural interaction in the period of early Middle Ages*. Kijev.

Arhipov, G. A. (Архипов, Г. А.) (1973). *Marijci IX – XI vv. K voproszu o proiszhosgyenyii naroda* (Марийцы IX – XI вв. К вопросу о происхождении народа) [Marik, IX–XI. század. A nép eredetének kérdése]. Joskar-Ola.

Arcihovszkij, A. V. (Арциховский, А. В.) (1949). *Razskopki na Szlavnye v Novgorogye* (Раскопки на Славне в Новгороде) [Ásatások Szlavnában, Novgorodban]. *Matyeriali i isszledovanyija po arheologii SSZSZR* (МИА) 11 (1949) 119–151.

Arcihovszkij, A. V. & B. A. Kolcsin (Арциховский, А. В. & Колчин, Б. А.) (szerk.) (1959). *Trudi Novgorodskoj arheologicseszkoj ekszpegyicii* (Труды Новгородской археологической экспедиции) [A novgorodi régészeti expedíció]. *Matyeriali i isszledovanyija po arheologii SSZSZR* (МИА) 65.

Bíró, Gy. (2020). Gellértgyháza és problémaköre. – Gellértgyháza and some related questions. In: Révész László (sorozatszerk.), *Új nemzedék. A Szegedi Régészeti Tanszék Tehetséggondozásának elmúlt évtizedei ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* (pp. 323–437). Szeged.

Blifeld, D. I. (Бліфельд, Д. І.) (1977). *Davnyoruszki pamjatki Sesztovici. Naukova dumka* (Давньоруські пам'ятки Шестовиці. Наукова думка) [Őrsz emlékek Sestovitsában. Tudományos gondolatok]. Kijev.

Demo, Ž. (2009). *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture – Vukovar-Lijeva Bara (X-XI. stoljeće). – An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture – Vukovar-Lijeva Bara (10th–11th Century)*. *Musei Archaeologici Zagrabienis Catalogi et Monographie VI/1–2*, Zagreb.

Diaconu, P. (1972). Quelques considérations sur le briquets de Păcuiul lui Soare. *Dacia* XVI (1972) 317–323.

Dombay, J. (1961). Árpád-kori temetők Baranyában I. – Friedhöfe aus der Arpaden-zeit im Komitat Baranya I. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960* (1961) 135–158.

Evhlevszkij, A. V. & Potemkina, T. M. (Евглевский, А. В. – Потемкина, Т. М.) (2000). *Kreszala v pozdnyekocsevnyicse szkih pogrebenijah Vosztocsnoj Jevropi* (Кресала в позднекочевнических погребениях Восточной Европы) [Tűzcsiholó a késő nomád kori kelet-európai temetkezésekben]. In: *Sztyepi Jevropi v epohu szrednyevkovja* (Степи Европы в эпоху средневековья), pp. 181–208. Donyeck.

Fedorov, G. B. (Федоров, Г. Б.) (1953). *Gorogyiscse Jekimauci* (Городище Екимауцы) [Az ekimauci lelőhely]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii* (КСИА) 50 (1953) 104–126.

Halikov, A. H. (Халиков, А. Х.) (szerk.) (1985). *Kultura Biljara. Bulgarszkije orugyija truda i oruzsije X–XIII vv. (Культура Биляра. Болгарские орудия труда и оружие X–XIII вв.)* [A biljar kultúra. Bolgár munkaeszközök és fegyverek a 10–13. században]. Moszkva: Nauka.

Намајко, Натаља (Хамајко, Наталья) (2008). *Drevnerusszkie lunnici XI–XIII vv. problema proiszhoszdenija i szemantiki* (Древнерусские лунницы XI–XIII вв. проблема происхождения и семантики) [Az oroszországi lunulák a XI–XIII. században. A származás és a szemantika problémája]. *Naukovi zapiszki z ukrajinszkoji isztoriji* (Наукові записки з української історії) 20 (2008) 319–338.

Hamajko, Natalja (Хамайко, Наталья) (2017). Kocsevnyicseszkiye elementi v matyerialnoj kulture Ruszi X. veka (na primere pogrebenij Sesztovickovo mogilnyika) (Кочевнические элементы в материальной культуре Руси X века (на примере погребений Шестовицкого могильника) [Vándorló elemek a 10. századi Oroszország anyagi kultúrájában (a sesztovitsziji temető példája)]. *Colloquia Russica*. Seria I. T. 7. *Rus' and the world of the nomads (the second half of 9th–16th century)*, pp. 71–86. Krakko.

Horváth, C. (2014). *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei*. Szerk. Felföldi Szabolcs. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 8. Szeged.

Horváth, C. (2016). *Kora Árpád-kori temető Szombathely-Kisfaludy Sándor utca területén (S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon)*. Szombathely.

P. Horváth, V. & Tóth, B. (2024). Két középkori tűzcsiholó a Molnár utcából. – Two Medieval Fire Strikers from Molnár Street, Budapest. *Budapest Régiségei* 50 (2024) 287–297.

Indycka, E. (2005). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Gieczu, stan. 4, woj. wielkopolskie – dotychczasowe wyniki badań [Kora középkori temető Gieczben, 4. lelőhely, Wielkopolska tartomány. Az eddigi kutatási eredmények]. *Studia Lednickie* 8 (2005) 175–196.

Jaskanis, D. (1966). Materiały z badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z grobami ciałopalnymi w okolicy Kuraszewa w pow. Hajnówka [A Hajnówka járás Kuraszewo településének közelében található kora középkori hamvasztási temetővel kapcsolatos kutatások]. *Rocznik Białostocki* 6 (1966) 241–265.

Karger, M. K. (1958). *Drevnyij Kijev – Ocserki po isztorii matyerialnoj kulturi drevnyerusszkovo goroda* (Древний Киев – Очерки по истории материальной культуры древнерусского города) [Az ősi Kijev – Tanulmányok az ókori orosz város anyagi kultúrájának történetéről]. 1 kötet. Moszkva – Leningrád: A Szovjet Tudományos Akadémia Kiadója.

Keyland, Nils (1916). *Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige. Gnideld, vrideld, slageld. Med en jämförande studie* [Primitív tűzgyújtási módszerek Svédországban: dörzsöléssel, csavarással, ütéssel. Összehasonlító tanulmány]. Stockholm: Fataburen.

Kiss, G., Kustár, Á. & Zágórhidi Czigány, B. (1999). A sorokpolányi kora-Árpád-kori temető és település etnikuma. In: S. Perémi Ágota (szerk.), *A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozásának előadásai*, pp. 179–204. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum.

Kivikoski, E. (1973). *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuauflage*. Helsinki.

Knific, T. (1994). Cerkev sv. Štefana v Fijerogi pri Pomjanu v slovenski Istri. – La chiesa di Santo Stefano a Fijeroga presso Pomiano nell' Istria slo vena. *Annales* 5 (1994) 47–64.

Korzhuhina, G. F. (Корзухина, Г. Ф.) (1954). *Russzkije kladi IX–XIII vv.* (Русские клады IX–XIII вв.) [Orosz kincsek a IX–XIII. századból]. A Szovjet Tudományos Akadémia Kiadója.

Kviatkovskaja, Ala (1998). *Jotvingių kapinynai Baltarusijoje* [Jotvingi temetkezési helyek Fehéroroszországban]. Vilnius.

Kvitnickij, M. V., Liszenko, Sz. D. & Liszenko, Sz. Sz. (Квитницкий, М. В., Лысенко, С. Д. & Лысенко, С. С.) (2004). Pohrebenija kocsevoj znati v mohilnike Malopoloveckoe 3 (Погребения кочевой знати

в могильнике Малополовецкое 3) [A nomád nemesség temetkezései a Malopoloveckoje 3 temetőben]. *Arheolohicsnyi vidkrittja v Ukrajinji* (Археологічні відкриття в Україні) 2002–2003 (2004) 145–152.

Laszlovszky, J. (1991) Social Stratification and Material Culture in 10th-14th Century Hungary. In: Kubinyi, A. & Laszlovszky, J. (hrsg.), *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn*, pp. 32–67. Medium Aevum Quotidianum 22, Krems.

Lipták, P. & Farkas, Gy. (1962). Anthropological analysis of the Arpadian Age population of Orosháza–Rákóczi telep. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Biologica* VIII (1962) 221–236.

Lobanov, N. A. (Лобанов, Н. А.) (1989). Nyekotorije bitovije nahodki iz Pszkova (Некоторые бытовые находки из Пскова) [Néhány háztartási lelet Pszkovból]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii* (КСИА) 195 (1989) 80–85.

Makarov, N. A. (Макаров, Н. А.) (1982). Szrednyevekovej mogilnyik Popovo na Kargopolje (Средневековый могильник Попово на Каргополье) [A középkori Popovo temetkezési hely Kargopolje területén]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii* (КСИА) 171 (1982) 80–86.

Makarov, N. A. (Макаров, Н. А.) (szerk.) (2008). *Arheologija szevernorusszkaj gyerevnyj X–XIII vv. Szrednyevekovej poszelenyija i mogilnyiki na Kubenszkom ozere. Tom II. Matyerialnaja kultura i hronologija* (Археология севернорусской деревни X–XIII вв. Средневековые поселения и могильники на Кубенском озере. Том II. Материальная культура и хронология) [Az észak-orosz falvak régészete a 10–13. században. Középkori települések és temetők a Kubenszkij-tónál. II. kötet. Anyagi kultúra és kronológia]. Moszkva: Nauka.

Małachowska, S. (1998). Wczesnośredniowieczne zawieszki półksiężycowate znalezione na terenie ziem polskich [Kora középkori félhold alakú medálok Lengyelországból]. *Archeologia Polski* 43 (1998) 37–127.

Medvegyev, A. F. (Медведев, А. Ф.) (1968). Novije matyeriali k isztorii Gorodca na Volge (Новые материалы к истории Городца на Волге) [Új anyagok a Volga-parti Gorodec történetéhez]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii* (КСИА) 113 (1968) 31–40.

Mroczek, R. (2007). Późnośredniowieczne zabytki ruchome z badań na dziedzińcu głównym pałacu Pod Blachą [A Pod Blachą-palota udvarán végzett kutatások során feltárt késő középkori leletek]. *Kronika Zamkowa* 1-2/53–54 (2007) 39–90.

Musianowicz, K. (1955). Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII–XIII wieku [A mazóviai települések kialakulásáról Podlasie-ban a 12–13. században]. *Swiatowit* 21 (1955) 247–275.

Nikolszkaja, T. N. (Никольская, Т. Н.) (1967). K isztorii drevnyerusszkovo goroda Szerenszka (К истории древнерусского города Серенска) [Az ősi orosz város, Serensk történetéről]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii* (КСИА) 113 (1967) 108–116.

Nikolszkaja, T. N. (Никольская, Т. Н.) (1981). *Zemlja vjatyicsej. K isztorii naszelenyija verhnjej i szrednjej Oki v IX–XIII vv.* (Земля вятичей. К истории населения верхней и средней Оки в IX–XIII вв.) [A vjaticsok földje. Az Oka felső és középső folyóvidéke népességének története a 9–13. században.] Moszkva: Nauka.

Nikolszkaja, T. N. (Никольская, Т. Н.) (1986). Novije dannije k isztorii Szerenszka (Новые данные к истории Серенска) [Új adatok Szerenszk történetéhez]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii* (КСИА) 187 (1986) 41–51.

Nikolszkaja, T. N. (Никольская, Т. Н.) (1987). *Gorogyiscse Szlobodka XII–XIII vv.* (Городище Слободка XII–XIII вв.) [Szlobodka ősi települése, XII–XIII. század]. Moszkva: Nauka.

Olczak, Hanna, Krasnodębski, Dariusz, Bieńkowska, Krystyna, Gładykowska-Rzeczycka, Judyta J., Bisiecka, Agata & Wajda, Sylwia (2024). *Suraz, stan. 2 – średniowieczna nekropola na pograniczu polsko-rusko-jaćwieskim Suraz, Site 2 – Medieval Burial Ground in the Mazovian-Ruthenian-Yotvingian Borderland.* Warszawa.

Orlov, R. SZ. & Pohorilij, V. I. (Орлов, Р. С. & Погорілий, В. І.) (1977). Pohovannya kocsivnika poblizu sz. Pogyillja na Kijivscsinyi (Поховання кочівника поблизу с. Поділля на Київщині) [Nomád temetkezések a Kijev megyei Podillja falu közelében]. *Arheolohija* (Археологія) 24-4 (1977) 87–89.

Oța, S. (2013). New Contributions on the Earrings Decorated with Curled Wire. In: I. V. Ferencz, N. C. Rîșcuța & O. T. Bărbat (szerk.), *Archaeological Small Finds and Their Significance*, pp. 159–173. Cluj-Napoca: Editura Mega.

Perlikowska-Puszkarska, U. (2017). Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, stanowisko 1, gm. Grodzisk, pow. siemiatycki, woj. Podlaskie (badania 1995 r.) [Középkori temető Czarna Wielka településen, 1. lelőhely, Grodzisk község, Siemiatycze járás, Podlaskie vajdaság (1995-ös kutatás)]. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 13 (2017) 141–169.

Prihodnyuk, O. M. (Приходнюк, О. М.) (1980). Horodiscsa Halepje i Hrihorivka na Szerednyomu Dnyipri (Городища Халеп'є і Григорівка на Середньому Дніпрі) [Halep és Grigorivka települések a Közép-Dnyeper vidékén. Régészet]. *Arheolohija* (Археологія) 33 (1980) 87–96.

Pronin, G. N. (Пронин, Г. Н.) (1986). Raszkopki kurganno-zsalnyicsnovo mogilnyika u d. Novinka (Раскопки курганно-жальничного могильника у д. Новинка) [A Novinka falu közelében található halomsíros temetkezési hely feltárása]. *Kratkije szoobscsenyija Insztituta arheologii KCIA* 183 (1986) 83–91.

Puskina, T. A. (Пушкина, Т. А.) (1996). Novij Gnyozdovszkij klad. Drevnyejsije goszudarsztva Vosztocsnoj Jevropi 1994 (Новый Гнёздовский клад. Древнейшие государства Восточной Европы 1994) [Új gnyezdovóikincs. Kelet-Európa legősibb államai, 1994.]. *Novoje v numizmatyike* (Новое в нумизматике) 1996, 171–186.

Pusztai, T. (2011). Könnyűlovas harcos sírja a muhi csatából. Grab eines leichten Reiterkriegers aus der Schlacht von Muhi. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica* 12 (2011) 629–640.

Rjabceva, Sz. Sz. & Tyelnov, N. P. (Рябцева, С. С. & Тельнов, Н. П.) (2010). Alcsedarszkij klad i centri juvelirnovo proizvodstva Vosztocsnoj Jevropi konca IX – nacsala XI vv (Алчедарский клад и центры ювелирного производства Восточной Европы конца IX – начала XI вв.) [Az alcsedari kincs és a kelet-európai ékszergyártás központjai a 9. század végén és a 11. század elején]. *Stratum plus* 5 (2010) 285–300.

Szavcsenkova, L. L. (Савченкова, Л. Л.) (1996). Csernij metall Bolgara. Tipologija (Черный металл Болгара. Типология) [Bolgarai fekete fém. Tipológia]. In: G. A. Fjodorov-Davidov (szerk.), *Gorod Bolgar: remeszlo metallurgov, kuznyecov, lityejscsikov* (Город Болгар: ремесло металлургов, кузнецов, литейщиков) [Bolgar városa: a kohászok, kovácsok, öntők mestersége], pp. 5–88. Kazany.

Stihov, G. V. (Штыхов, Г. В.) (1975). *Drevnyij Polock (IX–XIII vv.)* (Древний Полоцк (IX–XIII вв.)) [Az ősi Polotsk (IX–XIII. század)]. Akagyemija nauk BSSZR.

Stihov, G. V. (Штыхов, Г. В.) (1978). *Goroda Polockoj zemli (IX–XIII vv.)* (Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.)) [Polotszk városai (IX–XIII. század)]. Minszk: Nauka i tyehnyika.

Széll, M. (1941). XI. századi temetők Szentes környékén. *Folia Archaeologica* 3–4 (1941) 231–255.

Szőke, B. (1953). Le cimetière du XIe siècle de Kérpuszta II. Le cimetiere de Kérpuszta (XIe siècle). Résultats archéologiques des fouilles. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3 (1953) 281–301.

Tentiuc, I. (2020). On the Viking enclaves and their relations with the inhabitants of the Carpathian-Dniester region between the 9th and the 11th centuries. *Dacia* LXII–LXIII (2020) 249–286.

Tóth, B. (2021). Tűzcsiholók a váci Tragor Ignác Múzeum régészeti gyűjteményéből. Fire Strikers from the Archaeological Collection of the Ignác Tragor Museum, Vác. *Studia Comitatus* 39 (2021) 89–109.

Ursu, I. (2022). *Populațiile turanice din spațiul est-carpatic în secolele X–XIV* [A keleti Kárpátok térségének turáni népessége a 10–14. században]. *Istории și Documente Necunoscute – IDN, Monografii M 47*, Chișinău.

Voronyin, N. N. (Воронин, Н.Н.) (1949). Raszkopki v Jaroszlavle. Matyeriali i isszledovanyija po arheologii drevnyerusszkih gorodov (Раскопки в Ярославле. Материалы и исследования по археологии древнерусских городов) [Ásatások Jaroszlavlban. Kutatások az ókori orosz városok régészetéről]. 1. kötet. *Matyeriali i isszledovanyija po arheologii SSZSZR (МИА)* 11 (1949) 177–193.

Wadyl, S. (2019). *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* [Cieple. Egy kora középkori elit temető Kelet-Pomerániában]. Gdańsk.

Zalotay, E. (1957). Gellértgyházai Árpád-kori temető. *Régészeti Füzetek* Ser. I. 7.